

II. Προϊστορία αποξηράνσεων

Οι αποξηράνσεις λιμνών στην Ελλάδα έχουν μια προϊστορία αρχαία και μια σύγχρονη. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις, πρωταγωνίστρια είναι η μεγαλύτερη λίμνη της χώρας, η κατά τους αρχαίους Κηφισίς ή Κωπαΐς.¹ Σύμφωνα με πρόσφατες μελέτες, το 1500 π.Χ. περίπου η τελευταία πρέπει να είχε αποξηρανθεί, το όλο δε σχετικό έργο συνδέετο με την ακμή των Μινυών στον Ορχομενό. Η γεωτεχνική τελειότητα του έργου υπήρξε πρόσφατα αντικείμενο πολυκλαδικής μελέτης (από το 1953) Γερμανών κυρίως επιστημόνων.² Η αποστράγγιση έγινε με τη βοήθεια ενός μεγάλου πλωτού καναλιού, του αρχαιότερου ίσως στην Ευρώπη, μήκους 27 km και πλάτους 40 km (συν 30μ. αντιπλημμυρικού αναχώματος). Η αρχή του καναλιού ήταν στο βορειο-δυτικό τμήμα της Κωπαΐδος (κοντά στον Ορχομενό) και η κατάληξή του στις φυσικές καταβόθρες στο βορειο-ανατολικό άκρο αυτής. Το κανάλι εδέχετο τα νερά του εκτραπέντος προς τούτο βοιωτικού Κηφισού.

Η τεχνολογία του έργου θεωρείται όντως εντυπωσιακή.³ Ο όλος δε σχεδιασμός του αποτελεί παράδειγμα, κατά τους ειδήμονες, μιας φιλοσοφίας έργων ίδιας των αρχαϊκών χρόνων: μιας, όπως θα λέγαμε σήμερα, αειφόρου αναπτύξεως, καθότι πρόκειται για έργο πολλαπλών και ισόρροπων χρήσεων: αντιπλημμυρικής προστασίας, προμήθειας ύδατος και πλωτών μεταφορών.

Το γνωστό αυτό αποξηραντικό επίτευγμα των Μινυών δεν είχε μεγάλη διάρκεια ζωής. Η Κηφισίς είχε ήδη ανασχηματισθεί προ του Τρωικού πολέμου. Από μεν τη σκοπιά της μυθολογίας, ο εν λόγω ανασχηματισμός έγινε με

1. Έκτασης 250 χλμ.² και περιμέτρου 110 χλμ..

2. Με υπεύθυνο τον καθηγητή J. Knauss, διευθυντή του Ινστιτούτου Υδραυλικής του Πολυτεχνείου του Μονάχου. Βλ. B. Heinrich (1988) και Σ. Ιακωβίδης (1997).

3. Κατά τον καθηγητή Η. Μαριολάκο, "έχουμε έναν πυρήνα που αποτελείται από humus, έναν πυρήνα από έδαφος. Έχει ένα περίδλημα, επενδύεται από λευκή άργιλο, θαλάσσια στην προκείμενη περίπτωση και, στη συνέχεια, περιβάλλεται από δομικούς λίθους ασβεστολιθικούς, για την προστασία του από τη διάβρωση... και στον πυθμένα του καναλιού έχουμε πάλι το ίδιο humus, και από κάτω το υπόδαθο. Με αυτό επιτυγχάνεται η απόλυτη στεγανότητα. Μπόρεσαν έτσι να έχουν τη στάθμη του καναλιού ψηλότερα από το έδαφος που καλλιεργούσαν" (1997, σ. 34-41).

την επέμβαση του Ηρακλή, “ενεργήσαντος καταστροφικώς κατά των Ορχομενίων και υπέρ των αντιπάλων Θηβαίων διά της εμφράξεως του γεωλογικού ρήγματος το οποίον οδηγεί τα ύδατα του Κηφισού έως την Λάριμναν”,⁴ από τη σκοπιά δε σύγχρονων μελετών, η εμφραξη του γεωλογικού αυτού ρήγματος οφείλεται σε σεισμική δόνηση.⁵ Απόπειρα νέας αποξήρανσης της Κωπαΐδος έγινε κατά την εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου αλλά δεν ολοκληρώθηκε.

Από την αρχαία γραμματεία η εν λόγω λίμνη είναι γνωστή από τον πλούτο των προϊόντων της και προπάντων του χελιού (έγχελυς Κωπαΐδος) που εθεωρείτο το τερπνότερο των ιχθύων στον κόσμο. Η εμφάνιση του Βοιωτού αγρότη με τ’ αγαθά της πατρίδας του, και πρώτο το κωπαϊδικό χέλι, στην αθηναϊκή ειρηνική αγορά του αριστοφανικού χορού⁶ –κατά το έκτο έτος του πελοποννησιακού πολέμου– προβάλλει την αντίθεση μεταξύ ειρηνικής ζωής, εν μέσω της αφθονίας λαχταριστών ευωδιαστών αγαθών, και του κοντόθωρου βίου δημαγωγίας και πολεμόχαρης ασυδοσίας. Η όλη δε πολιτιστική μας παράδοση έχει σφραγισθεί από τους ήχους των αυλών, για την κατασκευή των οποίων η καλύτερη κάλαμος, “το αυλητικόν”, εφύετο, κατά τον Θεόφραστο, σε τμήμα της κωπαϊδικής όχθης.⁷

Με την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους αρχίζουν και οι προτάσεις για την αποξήρανση της Κωπαΐδος. Ήδη το 1833 οι Τίρς και Έιχταλ προτείνουν την αποξήρανση και το 1844 γίνονται οι πρώτες προσπάθειες μελετών.⁸ Δεν σκοπεύουμε εδώ να παρουσιάσουμε την Ιστορία του Κωπαϊδικού Ζητήματος. Άλλωστε, αρκετές μελέτες έχουν ασχοληθεί με την πρώην λίμνη ως πεδίο επενδυτικής και επιχειρηματικής στρατηγικής του ξένου κεφαλαίου με τους, αποικιοκρατικού τύπου, όρους των κατά διαστήματα προτάσεων, συμβάσε-

4. Δ. Παπαδήμου (1975, Β’).

5. Ο Θουκυδίδης κάνει λόγο για σεισμό, κατά τη διάρκεια του πελοποννησιακού πολέμου και στον Ορχομενό: “Εγένετο δέ καί πολλοί σεισμοί τότε τῆς γῆς ἐν τε Ἀθήναις καί ἐν Εὐβοίᾳ καί ἐν Βοιωτοῖς καί μάλιστα ἐν Ὀρχομενῷ τῷ Βοιωτίῳ” (Θουκυδίδης, 111, 87).

6. “Ὁ τερπνότατον σύ τέμαχος ἀνθρώποις φέρων, δός μοι προσειπεῖν, εἰ φέρεις, τάς ἐγχέλεις” (Ω συ που φέρνεις το πιο ευχάριστο ψάρι στον κόσμο, άφησέ με, αν φέρεις χέλια, να τα προσφωνήσω). Και ο Θηβαίος αγρότης προσφωνεί τιμητικά το χέλι της Κωπαΐδος με λόγια που παίρνει από έργο του Αισχύλου, στο οποίο ο ποιητής προσφωνεί την Θέτιδα: “Πρέσβειρα πενήνonta Κωπάδων κοράν, ἔκβαθι τῷδε κῆπιχάριτται τῷ ξένῳ” (Η πιο μεγάλη από τις πενήντα κόρες της Κωπαΐδος να δγει έξω και να χαιρετίσει τον ξένο μας), Αριστοφάνης, *Αχαρνές*, 881-884 (μετ. Φ. Γιοφύλλη). Στους συγγραφείς που επαινούν τους “υπερμεγέθεις Κωπαΐδες ἐγχέλεις” παραπέμπει ο Αθήναιος (7, 257). Είναι επίσης γνωστό ότι υπήρχε εποχή κατά την οποία στην Κωπαΐδα τα μεγάλα ψάρια στεφανώνονταν ως σφάγια για θυσία στους θεούς.

7. “Καί ὁ Κηφισός ἀναμίγνυται καί πρὸς τούτοις δάθυσμα τῆς λίμνης, κάλλιστον γίγνεσθαι κάλαμον”, Θεόφραστος, *Περὶ Φυτῶν Ιστορία*, IV, 11, 7.

8. Των Βαυαρῶν Karl Kustave, Fiedler και M. Ferhammer.

ων. Αναφέρουμε απλά ότι το έργο εγκαινιάζεται ουσιαστικά από τη Γαλλική Εταιρεία της Λίμνης Κωπαΐδος και, μετά τη μεταβίβαση των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων της Γαλλικής Εταιρείας προς την Αγγλική Lake Corais Co (1887), τούτο παρεδόθη από την τελευταία το 1892-93.

Η αποξήρανση της Κωπαΐδος εκτιμήθηκε πάντα και εκτιμάται ως έργο ύψιστης εθνικής ανάγκης. Η αποκάλυψη άνω των διακοσίων χιλιάδων στρεμμάτων και η εφαρμογή σ' αυτά "βελτιωτικών μεθόδων καλλιέργειας" εσήμαινε ανάπτυξη του εθνικού εισοδήματος. Παράλληλα, εξυγίανση της περιοχής από την ελονοσία: "την απαλλαγή του κρατικού προϋπολογισμού από αναλόγους δαπάνες κοινωνικής πρόνοιας και υγιεινής".⁹ Από την αποξήρανση έως την εξαγορά του κτήματος από το ελληνικό δημόσιο και την ίδρυση του Οργανισμού Κωπαΐδος, οι δικαστικοί αγώνες μεταξύ επίμορτων παραλίμνιων καλλιεργητών και της Lake Corais, καθώς και οι κινητοποιήσεις και αποχές των τελευταίων από τις καλλιέργειες στη γη της εταιρείας δεν έλειψαν.¹⁰ Με την παραπάνω αναφερθείσα εξαγορά των περιουσιακών και λοιπών στοιχείων της εταιρείας, "έκλεισε οριστικώς" —όπως αναφέρει με ανακούφιση ο κατ' εξοχήν θεωρητικός και υπέρμαχος πάσης φύσεως λιμναίων αποξηράνσεων Δ. Παπαδήμου (1974-75)— "η πληγή της αφαιμάξεως του κωπαϊδικού πλούτου".

Με την ίδρυση δε του Οργανισμού Κωπαΐδος αρχίζει και η διανομή του κτήματος σε αγροτικό πληθυσμό του βοιωτικού πεδίου στη βάση εν πολλοίς των μοιραίων πελατειακών σχέσεων. Το γεγονός, πάντως, της διανομής τεμαχίων γης σε σημαντικό αριθμό μικροκαλλιεργητών προσέδωσε στο όλο αποξηραντικό έργο δημοκρατικό χαρακτήρα, επισφραγίζοντας την εθνική αναγκαιότητα της υπερανάπτυγμένης σήμερα πεδιάδας. Προς τούτο, όποια κριτική τής ασκείται, είτε πρόκειται για τεχνικής φύσεως προβλήματα —για τους κινδύνους, λόγου χάριν, από τη μη ενδελεχή εκτέλεση των εκεί μονίμως αναγκαίων έργων επιτήρησης και συντήρησης— είτε πρόκειται για περιβαλλοντικά —την κάθοδο της στάθμης των υπογείων υδάτων, την προστασία από την υπερβολική χρήση των χημικών ενός παντελώς κλειστού γεωμορφολογικού συστήματος όπως είναι η Κωπαΐδα¹¹—, έχει ακόμα σήμερα το χαρακτήρα χαμηλόφωνων επισημάνσεων εμπρός στο ύψιστης σκοπιμότητας μεγάλο αποξηραντικό έργο.¹²

9. Δ. Παπαδήμου (1975, Β', σ. 459).

10. Κατά τον μεσοπόλεμο δεν είχε εκλείψει άλλωστε στην Κωπαΐδα ούτε η ελονοσία. Πολλοί δε εκεί εργάτες γης, από βοιωτικές κοινότητες, θα είχαν ενδεχομένως αποφύγει την προσβολή από τις περιβόητες "θέρμες" εάν στη θέση της κωπαϊδικής γης —με τα πλούσια τότε σε εστίες ελονοσίας κανάλια της— υπήρχε ακόμα το λιμναίο ύδωρ.

11. Βλ. επί του θέματος Η. Μαριολάκου, ό.π..

12. Θα ήταν σκόπιμο, πάντως, να τύχει το όλο κωπαϊδικό μελέτης τόσο ως προς την

Τη μεγάλη κωπαϊδική αποξήρανση ακολούθησαν στις αρχές του αιώνα και κατά τη μεσοπολεμική περίοδο οι εξής κατά χρονολογική σειρά λιμναίες αποξηράνσεις: της Καλλιπεύκης το 1907, της λίμνης Γιαννιτσών (100.000 στρ.) το 1935, τον ίδιο χρόνο της Αρτζάν (37.000 στρ.), Αματόδου (18.000 στρ.) και το 1936 της λίμνης Αχινού.

Έως και τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η εκτέλεση αποξηραντικών έργων είχε πάντα, υπενθυμίζουμε, ως βασικό στόχο τη γεωργική αφενός εκμετάλλευση των αποκαλυφθησομένων επιφανειών και αφετέρου την εξυγίανση παραλίμνιων περιοχών από την ελονοσία. Οι αυτοί στόχοι προβάλλονται και για τις μεταπολεμικές αποξηράνσεις, παρά το γεγονός ότι -βάσει των ιατρικών δεδομένων- η ελονοσία δεν υφίστατο τότε ως πρόβλημα, πέραν του ότι ταξιδιωτικά κείμενα των αρχών του 19ου αιώνα κάνουν από τότε σαφή διάκριση μεταξύ των δλαδερών στις όχθες ελών και των υγιέστατων στο εσωτερικό της λίμνης υδάτων.

Οι μεταπολεμικές αποξηράνσεις αρχίζουν το 1950 μ' αυτήν της Ξυνιάδας (29.000 στρ.). Ακολουθούν το 1960 της Λάντζας (9.000 στρ.) και της Μαυρούδα (4.300 στρ.) της περιοχής Θεσσαλονίκης. Έπεται το 1962 της Κάρλας (145.000 στρ., με ανώτατο όριο 180.000 στρ.), το 1969 της Αγουλινίτσας (28.000 στρ.) και τον ίδιο χρόνο της Μουριάς (6.100 στρ.) και της Κάστας.

Οι αποξηράνσεις αποτελούν, από τεχνική άποψη, δυσχερέστατο εγχείρημα και φυσικά πολυδάπανο. Θεωρητικά, εξάλλου, δεν επιτρέπεται ένα τέτοιο εγχείρημα ν' αποτολμάται, εν ονόματι κυρίως της γεωργικής ανάπτυξης, παρά μόνο στις περιπτώσεις κατά τις οποίες το αποκαλυφθησόμενο έδαφος αποτελείται από γη κατάλληλη για καλλιέργεια. Για το λόγο αυτόν θα πρέπει πριν από την όποια μελέτη αποξήρανσης να προηγείται υποχρεωτικά εδαφολογική τοιαύτη, για να κριθεί τουλάχιστον η όλη οικονομικότητα της επιχείρησης.

Εξ όσων γνωρίζουμε μέχρι στιγμής, μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων δεν έχουν προηγηθεί για την πλειονότητα των αποξηράνσεων. Άλλωστε, η διεθνής εμπειρία από παρόμοια έργα καθώς και το επίπεδο των επιστημονικών γνώσεων έως και τις αρχές του '60 ήταν ακόμα σε εμβρυακή κατάσταση. Ως αναπτυξιακό έργο οι αποξηράνσεις επιβάλλονται με τη σφραγίδα της επιδιωκόμενης αναγκαίας προόδου, καθιστώντας τον όποιο ενδεχόμενο αντίλογο, από άτομα των ενδιαφερόμενων πληθυσμών, ανώφελο και αδιάφορο.

εξέλιξη του "λαχανόκηπου αυτού της Αθήνας", όπως το ονειρευόταν ο Χαρ. Τρικούπης, όσο και ως προς την "ανεξάντλητη πηγή νερού" -"μέσω των τεραστίων, όπως ε πιστεύετο από το τέλος του 19ου αιώνα, υδατοδεξαμενών των λιμνών Υλίκης (Τρεφίας) και Παραλίμνης (Ουγγρίας)"- για την ύδρευση της Αθήνας. Επί του θέματος των υδροδεξαμενών αυτών, βλ. Δ. Παπαδήμου (ό.π., Β', σ. 395-405).

Μετά τον πόλεμο, για να αιτιολογηθούν ιδεολογικο-επιστημονικά και τεχνικά οι αποξηράνσεις –και η εν γένει χειραγώγηση των υδάτινων χερσαίων πηγών– συγγράφονται μελέτες για να καταδειχθεί η “κακοποιός ενέργεια ρεόντων και επιπολαζομένων υδάτων, η προξενούσα ελονοσίαν και η καταδράπτουσα την γεωργίαν”. Έτσι, από το Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος εκδίδεται ένα ογκωδέστατο τρίτομο έργο υπό τον τίτλο *Τα υδραυλικά έργα παρά τοις αρχαίοις*, του Δημητρίου Παπαδήμου (ό.π.), το οποίο παρέχει πληθώρα πληροφοριών για έργα κατά την αρχαιότητα γύρω από το υγρό στοιχείο, εντός και εκτός της Ελλάδος, καθώς και για τα υδραυλικά έργα στη σύγχρονη Ελλάδα.

Εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς ότι η περιγραφή στο προαναφερθέν διδύο των έργων των αρχαίων έχει γίνει υπό το εννοιολογικό πρίσμα των σύγχρονων οικονομικών προταγμάτων και με βασική αφετηρία την αντίληψη περί του γλυκέος ύδατος ως ενός εν αφθονία δωρεάν φυσικού στοιχείου, το οποίο οφείλει να υποτάσσεται στους μηχανισμούς της αποδοτικότητας, με απώτερο στόχο την ανθρωπιστική προοπτική της οικονομικο-κοινωνικής ανάπτυξης εκάστου τόπου. Και για να καταδειχθεί η κακοποιός πλευρά του νερού αναζητούνται τεκμήρια στο πνεύμα των υδραυλικών έργων των αρχαίων και δη των μυθολογικών τοιούτων. Έτσι, οι οκτώ από τους δέκα άθλους του Ηρακλή και πλήθος άλλων κατορθωμάτων του ημίθεου ερμηνεύονται ως έχοντα πάντα σχέση είτε με αποξήρανση λίμνης (ή έλους) είτε με κάποια εκτροπή ποταμού. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, ο Ευρυσθένης εμφανίζεται ως ο αξιοζήλευτος “εργολάβος” και ο Ηρακλής ως ο εξαίρετος “αθλητής εργολήπτης”, του οποίου “η αθλοθετική εργοληψία” έχει μονίμως στο στόχαστρο το ζημιογόνο ύδωρ.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Ηρακλής εκτός από ηλιακός θεός είναι επίσης και ο ερευνητής, κατά τον Πίνδαρο, των Τεναγών – ο εξερευνητής των ρεμάτων “υπερόχους, ἰδίᾳ τ’ ἐρεύνασε σε τεναγέων ῥοάς” (*Νέμεα*, Γ’, 35-45). Αλλά, κι αν ακόμα αποδεχούμε ότι οι Στυμφαλίδες όρνιθες δεν είναι τίποτε άλλο –όπως διατείνεται ο συγγραφέας του περί ου ο λόγος έργου (στο πλαίσιο του Τ.Ε.Ε.)– παρά τα κουνούπια· ο Λέων της Νεμέας: ποταμός, είτε ο Ασωπός είτε άλλος χείμαρρος – η πηγή “καταδράπτουσα την γεωργίαν”· η σύλληψη της κερνίτιδος ελάφου: η εκτέλεση έργων –παρά τον Λάδωνα ή τον Κερνίτη– προς παραγωγική χρησιμοποίηση ρεόντος ύδατος· ή ακόμα να θεωρήσουμε ότι η συγκέντρωση των αρίστων ηρώων και προσώπων στο κυνήγι του καλυδωνίου Κάπρου συμβολίζει τη “χρησιμοποίηση των τελειοτέρων και προσφορότερων τεχνικών μέσων της εποχής προς εκτέλεσιν υδραυλικών έργων παρά τον ποταμόν Εύηνον”, κ.ο.κ., όσο λοιπόν κι αν ταυτίσουμε τον Ηρακλή με τεχνικό που φέρνει τη λύτρωση από το ζημιογόνο ύδωρ, δεν μπορούμε, παρά ταύτα, να αγνοήσουμε ότι κανένα έργο του ήρωα δεν

εκτελείται με τις προϋποθέσεις –οντολογικο-επιστημολογικές– των συγχρόνων τεχνικών πρακτικών.

Στην πάλη, για παράδειγμα, του Ηρακλή με τον Αχελώο, η θλάση ενός κέρατος του τελευταίου εθεωρήθη μέγιστη προσβολή. Ο θεός ποταμός παρέδωσε το Κέρας της Αμαλθείας στον ημίθεο, αφού πρώτα τούτος του επέστρεψε ακέραιο το θλασμένο κέρας. Ο Αχελώος επιτρέπει να διευθετηθεί η ξεχειλίζουσα ορμή του, διαφυλάττοντας άθιχτα ό,τι κρύβει μέσα του: τη σύσταση και την ουσία του πλούτου του και πρωτίστως την ιερότητά του.

Αλλά θα ήταν σκόπιμο να σταθούμε αναλυτικότερα στον πέμπτο άθλο του “υδραυλικού” της αρχαιότητας, στον καθαρισμό των σταύλων του βασιλιά Αυγεία, επειδή η ερμηνεία του, από τον κ. Δ. Παπαδήμου, συνδέεται άμεσα με το πρόβλημα και των σημερινών αποξηράνσεων λιμνών της Ηλείας.

Όπως γνωρίζουμε, από τα ποιμνία του Αυγεία (γιού του Ηλίου και βασιλέα των Επειών στην Ηλεία) είχε συσσωρευθεί επί σειρά ετών άπλετος κόπρος στους σταύλους του. Ο Ευρυσθέας, επιθυμώντας να ταπεινώσει τον Ηρακλή, τον υποχρεώνει να αποκαθάρει τους προαναφερθέντες σταύλους σε μία μέρα: να μεταφέρει εν ολίγοις, εξευτελιστικά ο ημίθεος στους ώμους του την κόπρο αυτή, στα όρια ελαχιστοτάτου χρονικού διαστήματος. Ο Ηρακλής, αποφεύγοντας την ταπείνωση, εισήγαγε στους βασιλικούς σταύλους το ρεύμα του ποταμού Πηνειού ή Μηνειού, κατά τον Πανσανία, ή και το ρεύμα του Αλφειού, κατά τον Απολλόδωρο,¹³ και εντός μίας ημέρας “σοφία πλέον καὶ οὐ σὺν πόνῳ”, εκαθάρισε τον τόπο από την κόπρο.¹⁴

“Η επί σειρά ετών σώρευσις κόπρου επί της γης σημαίνει”, κατά τον κ. Παπαδήμου, “δύο τινά: ή κάλυψιν της αροσίμου γης διά υδάτων εκχειλιζομένων εκ των διαρρεόντων την χώραν ποταμών, ή κάλυψιν των αροσίμων επιφανειών υπό ποταμίων υδάτων, συνεπεία προσχώσεων εις τας εκβολάς των ποταμών και περιορισμού της αποχετευτικής ικανότητος τούτων. Και εις την μίαν και την άλλην περίπτωσιν η κεκαλυμμένη υπό υδάτων επιφάνεια καθίσταται αργή και μηδέν αποδίδουσα. Ο Ηρακλής εκτρέπων το ρεύμα του ποταμού Πηνειού ή και του Αλφειού συγχρόνως επί την κόπρον και αποκαθαίρων αυτήν ουδέν άλλο ενεργεί ή ν’ απαλλάξη την γην από το στοιχείον το οποίον την καθιστά ανίκανον προς αναπαραγωγήν. Εν προκειμένῳ λοιπόν ο Ηρακλής εκτελεί έργον αποξηράνσεως και διοχετεύει τα λιμνάζοντα ύδατα εις την θάλασσαν. Το ότι εξετέλεσε το έργον εντός μίας ημέρας ουδαμώς περιστέλλει την σημασία της υφ’ ημών επιχειρούμενης ερμηνείας. Απεναντίας τούτο σημαίνει την ταχύτητα με την οποίαν εξετέλεσε το έργον ο Ηρακλής εκ

13. Απολλόδωρος, II, 88-91, 139-141.

14. Διόδωρος, IV, 13.

κατανοήσεως της μεγάλης σκοπιμότητος της εκτελέσεώς του. Την κόπρον των σταύλων του βασιλέως των Επειών Αυγείου", συνεχίζει ο συγγραφέας, "προελθούσαν από τα ποίμνιά του, διασκορπισθείσαν δε υπό του Ηρακλέους διά της διοχετεύσεως του ρεύματος του Πηνειού ποταμού, δυνάμεθα να συγκρίνωμεν με ανάλογον φαινόμενον αναφερόμενον εις τους καθ' ημάς χρόνους. Εις γειτονικήν περιοχὴν ἔχουσι σχηματισθῆαι... τέσσαρες λίμναι: Κάστα, Μουργιά, Αγουλινίτσα και Καϊάφα. Αἱ λίμναι αὗται εσχηματίσθησαν, ἀφ' ενός μὲν, ἐκ τῆς ἐλλείψεως διοχευτικότητος τῶν εἰς αὐτάς εἰσρεόντων ὀρεινῶν, πηγαίων, ἢ ποταμίων ὑδάτων διὰ τῆς σωρεύσεως τοῦ μεταφερομένου γαιώδους ὑλικοῦ (προσχώσεων) και, ἀφ' ἑτέρου, ἐκ τοῦ σχηματισμοῦ κατὰ μήκος τῶν λιμνῶν τούτων θινώδους ἐκτεταμένου προχώματος (ἐκ προσαμώσεως) δημιουργουμένου ἐκ τῶν πνεόντων δυτικῶν ἀνέμων".¹⁵ Καὶ γὰρ νὰ σχηματισθῇ πλήρως ἡ εἰκόνα τῆς γεωλογικῆς εὐτέλειας τῶν λιμνῶν, ὁ συγγραφέας συμπληρῶναι: "Ἐξ ἀντιπαραβολῆς τῶν δύο εἰκόνων ἤτοι τῆς κόπρου τῶν σταύλων τοῦ Αυγείου και τῶν τεσσάρων λιμνῶν, προκύπτει ὅτι ἡ αὐτὴ δημιουργὸς αἰτία, τουτέστιν αἱ προσχώσεις, παρημποδίζαν τὴν ροὴν τῶν ὑδάτων, ἐνῶ ἐξ ἀντιθέτου ἐδημιούργουν διὰ τῆς κατακλύσεως τῶν ἐδαφῶν ἀργὰ πεδία. Αἱ λύσεις και ὡς πρὸς τὰς δύο εἰκόνας εἶναι αἱ αὐταί. Ὁ Ηρακλῆς διευθετήσας τὴν κοίτην τοῦ ποταμοῦ Πηνειοῦ ἐξηφάνησε τὴν κόπρον τῶν σταύλων τοῦ Αυγείου. Ποία ὁμῶς ἡ πρόνοια τοῦ συγχρόνου Ηρακλῆ διὰ τὴν ἀποξήρανσιν τῶν τεσσάρων λιμνῶν;"¹⁶

Στὴν πραγματικότητα ἀπὸ τὶς τέσσερις προαναφερθεῖσες λίμνες, οἱ ὁποῖες ἐπὶ αἰῶνες γλύτωσαν τὴν ἀποξήρανση, μόνον ἡ λίμνη Καϊάφα ἔτυχε σήμερα τῆς εὐνοίας τῶν θνητῶν: ἐπειδὴ, "μὴ δυναμένη ν' ἀποξηρανθῇ, ἀποτελεῖ θεραπευτικὴν καταφυγὴν τῶν νοσούντων ἐξ ἀρθρίτιδος και σπονδυλαρθρίτιδος".¹⁷

Οἱ μῦθοι ἐπιδέχονται προφανῶς πολλαπλές ἐρμηνείες: και τὸ σημαντικότερο, ὑπάρχουν μύχιες πλευρές αὐτῶν ποὺ παραγνωρίζονται, μένοντας ἀγνώστες και ἀνερμήνευτες. Τὸ οὐσιαστικότερο σημεῖο τοῦ πέμπτου ἀθλοῦ εἶναι τὸ ὅτι ἡ συσσώρευση ἐπὶ σειρά ἐτῶν τῆς κόπρου υπῆρξε ἡ μοιραία συνέπεια τῆς ἀπώλειας ἀπὸ τὸν Αυγεῖα τοῦ αἰσθήματος τοῦ φόβου. Ἐπειδὴ οἱ θεοὶ τοῦ εἶχαν ἐκχωρήσει τὸ θεῖο χάρισμα νὰ μὴ ἀρρωσταίνουν τα ζῶα τοῦ και νὰ γεννούν συνεχῶς θηλυκά, τούτος ἔχαιρε τοῦ προνομίου ἀλόγως. Ἀνῆμπορος σε προβλεπτικότητα, δὲν ἀντελήφθη ὅλες τὶς πλευρές τῆς θείας δωρεάς. Ἀπολαμβάνοντας τὸ ἄμεσο ὄφελος ἀγνόησε τὴ μακροχρόνια ἰσορροπία τοῦ τόπου θησαυρισμοῦ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ὁ θησαυρὸς ἐγίνε κόπρος και ὁ τόπος ἐμπόδιο γὰρ τὴ ζωὴ τῶν ἰδίων τῶν ζώων.

15. Παπαδήμου (1975, Β', σ. 551-555).

16. Δ. Παπαδήμου, ὁ.π..

17. Δ. Παπαδήμου, ὁ.π..

Η πρώτη δε αίσθηση που αντελήφθη το κακό ήταν η όσφρηση, επειδή η κόπρος μύριζε υπερβολικά και σε μεγάλες αποστάσεις προκαλώντας θανατηφόρες ασθένειες στην Πελοπόννησο. Αλλά και στα ίδια τα κτήματα η κόπρος σε μεγάλες ποσότητες ήταν ασθένεια καθιστώντας τα άγονα – όπως συμβαίνει και σήμερα με την υπερβολική χημική φροντίδα.

Η όσφρηση από μεγάλες αποστάσεις χώρου προειδοποιεί· η μνήμη δε της όσφρησης από απόσταση χρόνου, σωτήρια όπως θα φανεί υστερότερα, κοινοποιεί και κινητοποιεί.

Η υβριστική αδυναμία πρόβλεψης του μέλλοντος –η επιμηθεϊκή ανικανότητα παροντοποίησης αυτού– αντανακλάται σε διάφορες στιγμές του μύθου καθιστώντας τους κύριους πρωταγωνιστές άλογους διαπραγματευτές. Ο Επιμηθέας, αντίθετα με τον αδελφό του τον Προμηθέα, που πρόβλεπε και προνοούσε για όλα, σκεπτόταν μετά τα γεγονότα, πράγμα ανώφελο πια! Ο Ηρακλής ζητά αμοιβή απευθείας από τον Αυγεία ανερχόμενη στο ένα δέκατο των βοδιών του Βασιλέα. Δεδομένου ότι τα βόδια ήταν 300 άσπρα, 200 κόκκινα και 12 ασημόχρωμα, ο ημίθεος αξιεί για αμοιβή, αντίστοιχα: από τα πρώτα 30, από τα δεύτερα 20 και από τα ασημόχρωμα 1,2. Ο Ηρακλής λοιδορείται για την αδυναμία του σωστού υπολογισμού, επειδή οι ασημένιοι ταύροι είναι οι ιεροί φύλακες, οι αφοσιωμένοι στον Ήλιο. Ειρήσθω εν παρόδω ότι ο δεκαδικός αριθμός των τελευταίων αυτών ταύρων θυμίζει τη σύγχρονη μανία ακριβούς στατιστικής απόδοσης: πρόκειται για δεκαδικό μιας ιερόσυλης εξόντωσης ακόμα και των πιο ιερών αδιαίρετων ουσιών. Ο Αυγείας δέχεται τους όρους του Ηρακλή, ενώ στην ουσία ψευδορκεί στο όνομα του πατέρα Ήλιου, βέβαιος ότι το έργο ήταν ακατόρθωτο από έναν ήρωα που άξιζε, από ορισμένες απόψεις, τον οίκτο των συγχρόνων του. Όταν το έργο ωστόσο εκτελέσθηκε, νέος κύκλος διαπραγματεύσεων άρχισε: ο Αυγείας αρνείται να πληρώσει διότι τούτο πραγματοποιήθηκε κατ' εντολήν του Ευρυσθέα. Ο τελευταίος αρνείται με τη σειρά του να θεωρήσει το κατόρθωμα του Ηρακλή ως άθλο, επειδή τούτος ζήτησε απευθείας αμοιβή από τον Αυγεία κ.ο.κ..

Ο Ηρακλής, κατά τις κρίσεις αρχαίων στοχαστών και σύγχρονων μελετητών, δεν ξέρει, στην ανθρώπινή του μορφή, να διαφεντεύει πάντα σωστά τη δύναμή του. Είναι το πρόσχημα για ένα μακροχρόνιο παιχνίδι των θεών (Καλάσσο, 1991, σ. 72), ο ήρωας που παρομοιάζεται συχνά στη θνητή του πορεία με το ζώο στο ζυγό. Γι' αυτόν τον ημίθεο, που στη μανία του σκοτώνει τα παιδιά του, ακόμα και ο θάνατός του, από το προϊόν της ίδιας του της δύναμης, είναι υποχρεωτικός. Άθελα η δύναμή του θα τραυματίσει θανάσιμα τον ίδιο το δάσκαλο, τον σοφό Χείρωνα, ενώ συνάμα δεν θα μάθει ποτέ, κι όταν τελειώσουν όλοι οι άθλοι, σε τι πραγματικά αυτοί χρησίμευσαν. Ακόμα και το “πρόσχημα που αποδίδεται”, όπως σημειώνει ο Καλάσσο, από το

χρονικό της ζωής του, ηχεί σαν χλευαστικό: όλα για έναν στενοκέφαλο βασιλιά! Αυτό δέδαια δεν θίγει σε τίποτα την ουσία του υπέρτατου ρόλου του Ηρακλή ως Καλλίνικου: του ημίθεου που τολμά μέσα από αγώνες να αποδιώχνει με πείσμα πάντα το κάθε κακό. Του Ηρακλή, Σωτήρα της ανθρωπότητας, μετά την αποθέωση και την άνοδό του στον Όλυμπο.

Είναι κοινός τόπος σήμερα ότι η χειραγώγηση των υδάτινων πηγών –όπως όμοια κάθε φυσικού στοιχείου– συμπίπτει με την αποϊεροποίηση, κατά τη σιλλερική και δεμπεριανή έννοια, των φυσικών αυτών πηγών. Διαδικασία βασισμένη στη συστηματική σύνδεση των επιστημονικών ανακαλύψεων και των πάντα προς τελειοποίηση τεχνικών πρακτικών. Οι προϋποθέσεις υλοποίησης των τελευταίων δεν έχουν τίποτε, επαναλαμβάνουμε, να κάνουν με τους οντολογικο-πρακτικούς όρους εκδίπλωσης κατά την αρχαιότητα της σχέσης ανθρώπου-υδάτινων πηγών. Στο πλαίσιο της τελευταίας υπήρχε επίγνωση της σπουδαιότητας του ύδατος, ωσάν ο αρχαϊκός άνθρωπος να είχε πλήρη γνώση και των ποσοτικών δεδομένων του υγρού στοιχείου, ωσάν, με άλλα λόγια, να γνώριζε ότι τα γλυκέα ύδατα (χερσαία και σε αέρινη κατάσταση) και δη τα λιμναία δεν αντιπροσωπεύουν παρά ελαχιστότατο ποσοστό επί του συνόλου των υδάτων της γης. Άλλωστε ήταν πάντα βαθιά ριζωμένη η πεποίθηση ότι “τά μέν φύσει λεγόμενα ποιεῖσθαι θεία τέχνη” (Όσα λέγονται ότι γίνονται από τη φύση δημιουργούνται από θεϊκή τέχνη).¹⁸

Η φύλαξη της καθαριότητας του σπάνιου και εύθραυστου με τις πολλαπλές ιδιότητες νερού είχε ανατεθεί, επαναλαμβάνουμε, στις ενθουσιαστικές και υγροκέλευθες οντότητες και τούτο επειδή μεταξύ των άλλων πιστευόταν ότι το καθαρό νερό ενσωματώνει μέσα του δύο φορές το θείο: ως φυσικό στοιχείο και ως κάτοπτρο.¹⁹ Το λιμναίο κάτοπτρο περιέχει τη φύση και το είδωλό της, μέσω του οποίου, εν εκτάσει, βλέπει τον συμπαντικό της εαυτό.

Η εκδίωξη από τη λίμνη των προστάτιδών της –ένα είδος συντριβής της ενότητας της φύσης²⁰– σήμαινε το χωρίς τελειωμό τυφλό άνοιγμα σ’ αυτήν πηγής δεινών. Η αισχύλεια τραγικότητα έχει παραστατικότητα εκφράσει το φόβο μπρος σ’ αυτό το άνοιγμα: “Άλλ’ όταν σπεύδῃ τις αὐτός, χῶ θεός συνάπτεται. Νῦν κακῶν ἔοικε πηγὴ πᾶσιν ἠϋρῆσθαι φίλοις”.²¹

18. Πλάτων, *Σοφιστής*, 265.

19. “Δύο γάρ οὖν ἔστι ταῦτα θείας ἔργα ποιήσεως, αὐτό τε καὶ τό παρακολουθοῦν εἶδωλον ἐκάστω”, Πλάτων, *Σοφιστής*, 266c.

20. Από σύγχρονα θεωρητικά έργα επί του θέματος, ιδιαίτερα σημαντική η σιλλερική αισθητική, Φρήντριχ Σίλλερ (1990, σ. 23).

21. “Ἀλλὰ ὅταν το κακὸν τον σπρώχνει, καὶ ὁ Θεὸς δοῇ. Ἄνοιξε τώρα των συμφορῶν μας ἡ πηγὴ”, *Πέρσαι*, 743-744. Δύο στίχους παρακάτω ὁ Αἰσχύλος ἀπορεῖ πῶς ὁ Ξέρξης ἤλπιζε νὰ ἀλυσοδέσει το Βόσπορον το θεῖο ρέμα... Σίγουρα κάποιος δαίμονας τον κέντρισε: “Γνώμης δέ πού τις δαιμόνων ξυνήψατο”, *Πέρσαι*, 724.